

Om Bøndergaarde i Slesvig.

Nogle Bemærkninger fremkaldte ved Hr. Skoleinspecteur P. Lauridsens Udtalelser i „Historisk Tidsskrift“ 6. R. IV og VI.

AF

R. Mejborg.

I „Historisk Tidsskrift“ 6 R. IV har Hr. Skoleinspecteur P. Lauridsen leveret en Anmeldelse af min Bog „Nordiske Bøndergaarde i det 16de, 17de og 18de Aarhundrede. Første Bind. Slesvig“ (Kjbh. 1892) samt af det dertil hørende Tillæg (Sstd. 1893). — Anmeldelsen er rosende over enhver rimelig Grænse, man læse f. Ex. dens første Stykke: „Det hører til de største Sjældenheder i en og samme Forfatter-Personlighed at møde alle de Anlæg og Talenter forenede, der have været virksomme ved dette Værks Tilblivelse. Forfatteren er en skarp Iagttager, en utrættelig Arkivforsker, Literaturkender, Tegner, Stilist og kunstnerisk udviklet Bogtekniker. Hr. M. bryder ikke alene nye Baner i dansk Kulturhistorie, men ved Bogens typografiske Udstyr ogsaa inden for dansk Boghaandværk. Hver Overskrift og hver Udgang, lige fra Titelbladet til den mindste Note, har faaet sin Plads og Form efter de mest skrupuløse Overvejelser. Stil og Stof, Text og Billeder, Tryk og Papir smelte sammen til en indre og ydre Elegance, der gør Bogen til et Pragtværk og en Pryd for vor kulturhistoriske

Literatur“ — og S. 650 hedder det: „Bogens Hovedemne er Bygningsmaade og Bygningsskik hos de tre Folk, der bebo Hertugdømmet. Forfatteren behandler disse Forhold meget udførligt og naar, saa vidt jeg kan skønne, ud til Grænserne for vor nærværende Viden. Adskilligt staar endnu usikkert og uløst; men det vilde være ganske ubilligt at lægge ham det til Last. Han har reddet, hvad reddes kunde, og frelst Grænseegnenes sidste Rester af ældre Bygningsformer.“

Det var i 1894; Aaret efter har Tønen en anden Lyd. Hr. Lauridsen, der længe har arbejdet paa at afsætte Grænselinjer for dansk og tysk, fik nemlig i sin Sommerferie 1894 Lejlighed til at gøre sig bekendt med Bilagene til nogle Skatteregistre fra forrige Aarhundrede, som kort forinden vare indsendte til Statsarkivet i Slesvig, et Materiale, der giver Oplysninger om Nordgrænsen for „det saxiske Hus“, hvis simple Former ikke ere til at tage Fejl af.

Havde den ærede Forfatter beskedent holdt sig til Grænsespørgsmaalet inden for den saaledes foreliggende Ramme, kunde han maaske være naaet til et godt Resultat; men heller ikke her viste han sig som en ædruelig Mand. Han oversaa, at det paagældende Materiale hverken var omfattende nok eller klart nok til, at man med det som Grundlag kunde danne sig en Mening om Husformer, man ikke andetsteds fra havde nøje Kendskab til, og idet han undlod at respektere Grænserne for Tid og Rum, skrev han en Artikel, der kom til at omfatte intet mindre end hele Landets Bygningsskikke fra Sagatiden til vore Dage. — Den findes i „Historisk Tidsskrift“ 6 R. VI. S. 43 fl. og er spækket med Angreb, som skulle gaa ud over mig.

Hovedinteressen knytter sig til S. 64 o. fl., hvor Hr. Lauridsen taler om Stuelejligheden i „den danske Gaard“. Her begynder han med at omtale to Sogne i Husumegnen, og støttet til de ovennævnte Skatteregistre opstiller han en Række paa fem Gaarde, om hvis Indendørslejlighed vi faa at vide, at der i den ene var kun ét Rum, nemlig en Pisel, i de andre derimod to, tre eller flere. -- Hr. Lauridsen gaar ud fra den Forudsætning, at den enrummede Gaard „kan opstilles som Grundmønster“ (S. 65). Han antager, at denne Form gaar „højt op i Middelalderen bag baade det 15de og maaske endogsaa det 14de Aarhundrede“ (S. 71), og han formoder, at den enrummede Lejlighed endnu var almindelig omkring Aar 1600: „Endnu i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede“, hedder det, „yndede Bonden ikke at udstykke Husets Beboelsesrum, Piselen, ved Skillevægge“ (S. 67). Efter at Hr. Lauridsen har opstillet nogle Hypoteser, som skulle belære os om, hvorledes Overgangen fra den enrummede til den mangerummede Lejlighed er gaaet for sig, lader han os vide, at han nu har gjort os delagtige i en Opdagelse, som „har sin store Interesse“ (S. 69). „Hidtil“, siges der, „har man intet vidst om Udviklingen af Beboelsesrummene i det sydjydske Hus — —.“ Nu ere vi satte „i Stand til med ét Blik at overskue hele Bevægelsen fra Reformationstiden til vore Dage“ (S. 69). — Saa fortsætter han paa samme Side: „Det er kun fra en lille Plet, fra de to Sogne, jeg har hentet disse Oplysninger; men en Isolation eller særegen Udvikling er her utænkelig. Vi have sikkert Ret til at antage, at Indhuset i Egnene mod Nord og Øst har gennemløbet den samme Udvikling.“ Ad denne Vej kommer han nemt til en ny Opdagelse.

Havde Hr. Lauridsen imidlertid haft en Smule Kendskab til den Opgave, han har taget sig for at behandle, vilde han ikke have været uvidende om, at der paa dette Omraade ingen Grund er til at nøjes med Gisninger. Man har nemlig længe vidst, at den danske Bondes Lejlighed fra Arilds Tid bestod i det mindste af to Rum: Pisel eller Stue og Kløve eller Bod.

Lad mig for at lede paa rette Vej først anføre to Stropher af det velbekendte, i det 16de Aarhundrede opførte Skuespil „Kort Vending“:

„Min Hustru nu maa for andre væve,
som før havde nok i Pisel og Kleve.“

Dernæst vil jeg gøre opmærksom paa, at Kalkars Ordbog henviser til to Aktstykker henholdsvis fra Aarene 1558 og 1408, hvori Ordet Kløve forekommer, at baade Molbechs Dialectlexicon og Videnskabernes Selskabs Ordbog har dette Ord, og at det her forklares som Navnet paa det Kammer, eller de Kamre, som fandtes inden for Stuen eller Piselen. — Endelig omtales Kløven og Boden i vore gamle Landskabslove, i „Valdemars sjællandske Lov“ og i „Jydske Lov“ (P. G. Thorsens Udg. Kjøbh. 1852. S. 60 og Kjøbh. 1853. S. 190). — Men dette i og for sig ikke er mere end nok til at afvise Hypotesen om den enrummede Lejlighed?

Men til Overflod kunne vi gaa over til Nordslesvigs Vestkyst og herfra fremdrage Løherreds Tingbøger (hjemmehørende i Trojborgs Arkiv) fra Tidsrummet 1607—23 samt fra Aaret 1635. Her tales atter og atter om Kløven. Vi høre om Aftægtsfolk, der skulde være fælles med de unge om Pisel og Kløve, om en Mand, der skulde sætte sin Gris „paa et besynderligt Sted“ og derfor „satte samme Galt udi hans Kløve og gjorde ham

fed der“. Der fortælles om et Barselgilde, sent paa Efteraaret, hvor en drukken Svend drog sin Kniv, tog den i sin Mund, uddrog sit Værge og jog alle de Folk, der vare i Piselen, ind i Kløven. Vi høre, at den skrigende Barselkvinde kaldte Folkene til sig, at disse kom frem fra Kløven, at en af dem løb til Skorstenen, tog en gloende Tørv og slog efter Karlen, saa han rømmede ud af Piselen. — Hyppigt omtales „Salshuse“, der vare forsynede med Ovn og Skorsten og bestod af: Kløve, Pisel, Framgulv, Lo og Baas. — I Synsforretninger ere ofte Inden- og Udenomslejligheden hver for sig tagne som en Enhed; det kan f. Ex. hedde: „Kløven, Piselen og Framgulvet er tolv Fag, Loen og Baasen er otte Fag.“ I en saadan Forretning fra 1621 siges: „Kløven er tre, Piselen fire, Framgulvet fire Fag; Lo og Baas er tilsammen otte Fag.“

I en Mængde Aktstykker fra Haderslev Øster- og Vesteramt, Løgumklosteramt, Tønderamts Gestherreder, Aabenraaamt samt fra Vis og Ugle Herreder i Flensborgamt (Aftægtsbreve, Købecontracter, Skiftesager og Concurssager) findes gennem hele det 17de Aarhundrede den samme Inddeling af Sædehuset. Endnu saa sent som Aaret 1700 forekom der i Løgumklosteramt et Indhus, der bestod af Kløve, Pisel, Framgulv med Bagerovn, samt Lo og Baas, et Hus, hvis Indretning følger i et og alt svarede til den, der hundrede Aar før var almindelig i Løherred.

I den sidste Halvdel af det 17de Aarhundrede var denne simple Form dog langt fra eneherkende. Der var — vistnok næsten i hele den omtalte Del af Sønderjylland — fremstaaet en ny Bygningsskik: det store gammeldags Framgulv tilligemed Indhusets Tærskelo havde veget

Pladsen for en lille Forstue, et Dørns med Bilægger, et Køkken samt et Bryggers og Baggers. — Saadanne Indhuse, velkendte fra Kongeriet, omtales allerede 1660 i Gramherreds Tingbog (Haderslev Amtsarkiv). — Samtidig blev der i ældre Gaarde, i et af de Frammershjørner, der stødte op til Piselen, indrettet et Dørns, som ligeledes blev forsynet med en Bilægger. Denne Indretning ses af Fig. 214 i „Nordiske Bøndergaarde“ I. — Skal jeg angive en rimelig Grund til, at Bonden den Gang var villig til at flytte fra den rummelige Pisel til det trange Dørns, kan det have været den voxende Vanskelighed ved at skaffe alt det Brændsel, som krævedes til Piselens store aabne Skorsten, en Formodning, som styrkes derved, at Kaminerne vedbleve at være i Brug i visse skovrige Egne.

Med det forrige Aarhundredes Landboreformer kom der fra de øvrige Samfundslag ny Bygningsskikke ud blandt Bønderne, og efterhaanden som den personlige Frihed fik mere og mere Raaderum, tog man ogsaa paa Bygningsvæsenets Omraade mindre og mindre Hensyn til gammel Skik og Brug, saa at Folk efterhaanden begyndte at indrette deres Huse efter eget Tykke. Men i Slutningen af det 18de Aarhundrede vedblev man dog paa mange Steder at holde sig til de gamle Former. Saaledes opførte rige Bønder i Østerslesvig Stuehuse, hvis Indretning ikke afveg meget fra den, der var kommen i Brug for over hundrede Aar siden. Som Exempel tjener et Indhus, der 1772 blev bygget ved Aabenraa Fjords nordlige Bred omtrent en halv Mil fra Byen, og som endnu i alle sine Enkeltheder staar uforandret. (Se „Nordiske Bøndergaarde“ I, Figuren paa S. 218 og Texten S. 220.) — Som Figuren viser byggedes det saa-

ledes: 1) en Kløve, delt paa sædvanlig Vis, 2) en Pisel, der kun adskilte sig fra den gammeldags derved, at et Par Smaakamre vare traadte i Stedet for de lukkede Senge, 3) et Dørns og et Køkken, liggende paa samme Maade som i de ældre Huse, 4) en Gang, der skulde tjene som Forstue, samt 5) et Baggers og Bryggers, hvorfra man havde skilt et Stykke af til Folkekammer. — Det er værd at mærke, at denne ny Bygning fik en Kamin i sin Pisel, der altsaa, skønt den hidrører fra saa sen en Tid, ikke naaede at blive „*lucus a non lucendo*“, som Hr. Lauridsen pynteligt udtrykker sig S. 67.

Altsaa er der heller ingen Brug for Gisninger, hvor Talen er om de Forandringer, Stuelejligheden i de sidste Aarhundreder er undergaaet.¹⁾

Ogsaa der, hvor Hr. Lauridsen gaar bort fra Bygningshistorien og over til andre Emner, skinner det igennem, hvor lidt han ved om Tingene. Saaledes taler han paa S. 63 om den Tid, da Rugen var den eneste Sædart, der var Genstand for Tærskning, og synes at lægge denne Tid nær op til Aar 1700. — Da jeg agter at blive indenfor det i „Nordiske Bøndergaarde“ behandlede Tidsrum, skal jeg nøjes med at gengive nogle Linjer af den slesvigske Biskops Jordebog fra 1509—1515

¹⁾ Om de yngste af disse Bygningsformer er det unødvendigt at søge Oplysninger i Arkiverne, eftersom Gaardene den Dag i Dag i ret anseligt Tal kunne tages i Øjesyn. Hvad de ældre angaar, skal jeg særlig henvise til Aftægtssager, Besigtigelser, Concurser og Tingbøger i Gram Godsarkiv, til Bondeskifter og Concurser i Trojborg Godsarkiv, til Gramherreds Tingbog og Tyrstrupherreds Skiftesager i Haderslev Amtsarkiv samt til de i Slesvig Statsarkiv værende Pakker: C. V. 1. Nr. 96, 103—115; C. VI. 3. Nr. 38; C. VI. 7. Nr. 101 og 102; C. VI. 9. Nr. 11—14; C. XII. 1. Nr. 1 i; C. XII. 3. Nr. 8—13; C. XIII. 5. Nr. 42 a, 44, 46, 49, 51; C. XIII. 8. Nr. 28.

(Slesvigs Statsarkiv A. Nr. 1134). Her staar der S. 53: „Summa der Vpboringe vthem Vorwerke van der Wintmolen vnd Watermolen: 1) Roggen. Vthem Vorwerke komen jarliges vmmetrent 60 Tonnen Roggen, 2) Garsten. Kommen jarlig vthem Vorwerke vmmetrent 250 Tonnen Garsten, 3) Hauern. De Hauer mit dem Strowert jarlig gemenlich to Hexel gesniden.“ Altsaa viser det sig, at af det tærskede Korn udgjorde Byggen allerede da fire Gange saa meget som Rugen, og at det kun var Havren, der ikke tærskedes, idet Skaftekornet blev skaaret i Hakkelse, et Forhold, der er velkendt fra andre Steder og andre Tider.

Det er dog ikke alene Mangel paa Kendskab til et tilstrækkeligt Antal Kilder, man maa bebrejde Hr. Lauridsen. Der er ogsaa Grund til at anke over, at de faa Bøger, han citerer, saa vel som den, han kritiserer, ere overfladisk læste. Jeg skal anføre nogle Exempler. 1) I meget stærke Udtryk klager han over, at jeg ikke ved, at Kostalden i Haderslev Østeramt udgjorde en Del af Indhuset, og han tilføjer: „Alle ældre Beskrivelser, alle offentliggjorte Grundplaner, alle utrykte Oplysninger bekræfte denne Regel“ (S. 61). Han har overset, at jeg siger, at alle Indhuse i Nørreslesvigs Øster- og Vesteregn forhen vare ens indrettede og indeholdt: Kløve, Pisel, Framgulv, Lo og Kostald („Nordiske Bøndergaarde“ I. S. 214). Han har ligeledes overset, at den Mand, hvem han særlig støtter sig til, I. I. H. Lütgens, i sin Text ikke har et Ord om Kostalden, og i sin eneste Grundplan fra Haderslevengen, følgende ny Skikke, henlægger den til en Sidefløj. At Hr. Lauridsen taler om, hvad der staar i alle utrykte Kilder, er betegnende for hans Selvkritik. — 2) Han bebrejder mig, at jeg omtaler Huse i Hedeengen,

hvor Røgen trak ud af en Lyre. „Saa vidt mig bekendt“, siger han, „har Historien ikke overleveret os et eneste Vidnesbyrd om den Slags Huse mellem Husum og Kolding. Det slesvigsk-danske Røghus ligger saare langt tilbage i Tiden, og uden at forsømme noget kunde Forfatteren have ladet det forblive i det Mørke, hvorfra ingen har kunnet drage det frem“ (S. 74). Han har overset, at jeg har besvaret dette Spørgsmaal, og at Tidspunktet ikke ligger „saare langt tilbage“, eftersom sønderjydske Bønder boede i Lyrehuse, indtil Forordningen af 11. December 1741 tvang dem til at bygge Skorstenspiber, som ragede mindst en Alen op over Taget (S. 167). At min Kritiker ikke ved at gøre Forskel paa et Røghus og et Lyrehus, skal kun bemærkes. — 3) Efter at Hr. Lauridsen har udtalt sin Forundring over, at jeg kan have Detailkunderskaber til Bygninger, hvoraf jeg ikke har Beskrivelser, siger han, at han skænker mig Bryggeredet, Saltoldene m. m., og at „Halvdørene kunne gaa samme Vej“ (S. 73). Han har overset, at disse Døre omtales (S. 7) i Feilbergs Bog „Fra Heden“, den eneste danske Kilde, han for dette Afsnits Vedkommende citerer. I Forbigaaende skal det bemærkes, at naar Hr. Lauridsen, der — efter Anmeldelsen at dømme — synes at være hjemmevant i denne Egn, ikke engang har lagt Mærke til Halvdørene, som han rimeligvis utallige Gange er gaaet ind og ud af, kan man ikke undre sig over, at han ikke har haft Blik for gamle Materialier, anvendte i ombyggede Huse: Stolper, saaledes tilhugne, at de oprindeligt kun kunne have gjort Tjeneste i en Bulvæg, sodede Sparrer, der i lang Tid have været udsatte for Skorstensrøg, samt

meget andet, der taler tydeligt nok til den, som kan og vil bruge sine Øjne.

Det forekommer mig, at begge Hr. Lauridsens Artikler, saavel den rosende som den dadlende, bære Vidnesbyrd om, at Forfatteren lod sig rive med af en Stemning og derved kom ind paa et Emne, som var ham fremmed.